

הכנס המדעי ה-15
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ד

הדרה ולקויות למידה

יו"ר: מרואן דוירי

עבודת צוות לקידום הוויסות העצמי ולחיזוק המוטיבציה**של תלמידים בסיכון בכיתה א'****Teamwork to promote self-regulation and enhance motivation
of at-risk 1st grade students**

מחקר זה הוא מחקר פעולה יישומי שבוחן את תרומתה של עבודת צוות לקידום הוויסות העצמי והמוטיבציה של תלמידים בסיכון בכיתה א'. המחקר נמשך לאורך שנת לימודים שלמה, והתבצע במקביל ברמת הצוות וברמת הכיתה. המטרה הייתה לבדוק כיצד תרמה עבודת הצוות להטמעה של תהליכי ויסות עצמי בכיתה, ומהן ההשלכות של תהליכי הוויסות העצמי על המוטיבציה, המסוגלות העצמית, ההישגים וההתנהגות של התלמידים.

המחקר נערך בבית ספר יסודי בצפון הארץ והשתתפו בו מחנכת הכיתה, שמונה מורים מקצועיים שלימדו את הכיתה, ו-32 התלמידים. חלק ניכר מהתלמידים התאפיינו בקשיים התנהגותיים, רגשיים, חברתיים ולימודיים, והוגדרו כתלמידים בסיכון. כלי המחקר כללו תצפיות, ראיונות אישיים, דוחות ופרוטוקולים של ישיבות צוות. המחקר התבצע בשלושה מעגלים: מטרת המעגל הראשון הייתה לגבש את צוות המורים וליצור בו מוטיבציה לעבודה עם הכיתה בשיטות של ויסות עצמי. בכיתה הושם דגש על גיבוש התלמידים ועל יצירה של סביבה לימודית מתאימה לעבודה עם תהליכי ויסות עצמי. במעגל השני למד הצוות את עקרונות הוויסות העצמי ובנה תכניות התערבות במקצועות השונים תוך התמקדות ביצירת מוטיבציה ללמידה. במעגל השלישי נמשכה הלמידה בצוות תוך דגש על כלי משוב והערכה. בשלב זה נבנו על-ידי הצוות תוכניות התערבות אישיות לתלמידים מתקשים. גם התלמידים למדו לפקח על תכנון פעולתם ולהעריך את ביצועיהם, הם נתנו משוב אחד לשני והעריכו עבודות ומבחנים.

ממצאי המחקר מצביעים על כך שהצוות התגבש ועבד בשיתוף לצורך ההטמעה של תהליכי הוויסות העצמי, מה שהיווה מנוף לעבודה עם הכיתה. נוצרה שפה חדשה בכיתה והתלמידים הצעירים הפנימו מושגי יסוד כמו מטרה, תכנון, פיקוח והערכה, ויישמו אותם בחיי היומיום בכיתה. התלמידים הציבו מטרת הקשורות בהתקדמותם האישית, תכננו כיצד להשיגן והפעילו פיקוח ומשוב עצמי. הם הפעילו אסטרטגיות למידה מגוונות ויזמו פרויקטים חברתיים. ניכר שהתהליך השפיע על תחושת המסוגלות העצמית ועל המוטיבציה של התלמידים, קידם את הישגיהם הלימודיים ואת האקלים החברתי בכיתה. כלי הוויסות נמצאו מתאימים לכלל התלמידים, אבל היו בעלי ערך מיוחד עבור תלמידים במצבי סיכון.

הצלחת ההתערבות התאפשרה הודות להכנה טובה של הסביבה הלימודית והתאמה של הכלים לרמת התלמידים. הייתה חשיבות לגיבוש הצוות וליצירת אמון במי שהובילה את התהליך. תרומה משמעותית הייתה להקפדה על תהליך מערכתי, עקבי ורצוף, שנמשך לאורך תקופה ארוכה, ולעובדה שעבודת הצוות יצרה מסגרת תומכת רגשית גם למורים. העבודה המשותפת עם הצוות וההטמעה של כלי הוויסות העצמי בכיתה הביאו לשיפור בעבודת המחנכת ותרמו לבניית זהותה המקצועית.

המחקר מלמד על התרומה הרב-ממדית של תהליכי ויסות עצמי בעבודה עם תלמידים צעירים, ויש בו הצעות יישומיות להפעלה של הכלים במקצועות שונים ובתחומים רחבים של חיי הכיתה.

מילות מפתח: ויסות עצמי, עבודת צוות, מחקר פעולה, תלמידים בסיכון, תלמידים בכיתה א'

מ"ישויות" קליניות לתופעה חברתית:**הזמנה לניתוח שיח של לקויות למידה בישראל****From "clinical" entities to a social phenomenon:****An invitation to a discourse analysis of learning disabilities in Israel**

הרצאה קצרה זו מבקשת לזמן חשיבה מחודשת ורחבה יותר מזו המקובלת בספרות המקומית בהתייחס ללקויות למידה, זאת באמצעות תיאור וניתוח ההקשר ההיסטורי והחברתי בו נטועה תופעת לקויות הלמידה.

בחלקה הראשון של ההרצאה נפרסת התשתית התאורטית, המושגית והמוטיבציונית של הדיון הסוציולוגי והשיחני בלקויות למידה. מבחינות אלו ממוקמת ההרצאה במרחב תאורטי, שמהווה תצובת של מסורות מחקר מגוונות: סוציולוגיה והיסטוריה של ידע מדעי ורפואי, רטוריקה של מדע, וניתוח-שיח ביקורתי של מדע. חלק זה מבליט את העמימות והבעייתיות הכרוכות במושג לקויות למידה, זאת באמצעות הצגת רקע היסטורי קצר של צמיחת שיח הלקויות, כמו גם של מגוון ביקורות שצמחו מתוך שיח זה.

בחלק השני מודגשת הבעייתיות הכרוכה במושג זה באמצעות הצגת ההגדרות המקובלות בשיח לקויות הלמידה הישראלי המקומי. הגדרות מקומיות אובייקטיביות ואוניברסליות אלו מתבררות כלוקות בפשטנות יתר משעה ששיח הלקויות נבחן בהקשר גלובלי. בחינה זו מסייעת בחשיפת ההטרואנויות המאפיינת שיח זה חרף דימויו המקומי המונוליטי והאוניברסלי.

בחלק השלישי מודגמת הרלבנטיות של הבחינה ההיסטורית והסוציולוגית של שיח הלקויות המקומי באמצעות ניתוח ובחינה של שתי הנחות מרכזיות השגורות בו: ההנחה הסטטיסטית (המתייחסת לשיעור הגבוה של לקויי למידה באוכלוסייה) והטענה האטיולוגית (המתייחסת למקורות הנירולוגיים של הלקויות).

שני המקרים מדגימים כיצד הנחות וטענות מרכזיות בשיח הלקויות צמחו והתעצבו עד הפיכתן כיום לעובדות מדעיות. ההיסטוריה של הנחות אלו מוארת ונבחנת באמצעות ניתוח טקסטים מרכזיים בתחום. הניתוח הטקסטואלי נתמך בממצאים מתוך ראיונות שנערכו עם אנשי מקצוע בתחום הלקויות.

הרצאה זו מבקשת לתרום לפיתוחו של שיח לקויות מורכב יותר על-ידי חשיפת מקורותיהם הרעיוניים, הטקסטואליים, ההיסטוריים והחברתיים של בסיסו המדעיים.

מילות מפתח: ניתוח שיח, ידע, מדע, סטטיסטיקה, הבניה חברתית (לקויות למידה)

**קידום הוויסות העצמי והמוטיבציה של תלמידים לקויי למידה בבית הספר היסודי:
הערכה של תוכנית התערבות**

**Promotion of self-regulation processes and motivation in LD primary
students': Evaluation of an intervention program**

תהליכי ויסות עצמי ומוטיבציה נמצאו כגורמים משמעותיים המשפיעים על הישגים לימודיים והסתגלות של תלמידים. מחקר הערכה בחן את ההשלכות של תוכנית התערבות לקידום תהליכים אלה, שהופעלה בקרב תלמידים לקויי למידה המשולבים בכיתות רגילות בבית ספר יסודי. במחקר נבדקו 30 ביצועים פרטניים של התוכנית, שהופעלו על-ידי מורים בהנחייתי בשנים 2008-2012.

מבנה התוכנית היה קבוע, התלמיד היה שותף להצבת המטרות ולקביעת תוכנית העבודה, הוא היה אחראי לפיקוח על התקדמותו וביצע תהליכי הערכה עצמית בסיועו של המורה. במקביל, הותאמו ההתערבויות לצרכים הייחודיים של כל תלמיד. המורים הפעילו תצפיות וראיונות לצורך מיפוי מצבו של התלמיד לפני ואחרי התוכנית, וערכו במהלכה יומן רפלקטיבי בו תיארו את המפגשים. החומרים נותחו על-ידי שתי חוקרות בלתי תלויות בשיטה של אינדוקציה אנליטית מותאמת וניתוחי תוכן.

המחקר בחן שלוש שאלות: (1) מהם המאפיינים המשותפים לכל הביצועים של התוכנית ובמה היו שונים זה מזה; (2) מה היו השלכות התוכנית על התלמידים; ו- (3) אילו גורמים תרמו להצלחתה או לעיכובה.

ניתוח הממצאים העלה את המאפיינים המשותפים לכל הביצועים של התוכנית: שיתוף של התלמיד בתכנון התהליך; פיקוח עצמי על ההתקדמות ותהליכי הערכה; מעבר הדרגתי מתיווך לעצמאות; קידום המוטיבציה בעזרת גיוון ובחירה ושינויים בסביבה הלימודית. במקביל, נמצאו חמישה סוגים שונים של מטרות שהוצבו בהתערבויות: שיפור במיומנויות היסוד; ביצוע עצמאי של משימות לימודיות; שיפור התפקוד והמעורבות בכיתה; קידום הביטוי העצמי בכתיבה; קידום המצב הרגשי והחברתי של התלמיד.

בחינת השלכותיה של התוכנית מעלה שב-27 מהביצועים ניכר שיפור ביכולות הוויסות העצמי ובמוטיבציה של התלמידים. שלוש ההתערבויות שלא הביאו לשינוי התאפיינו בחוסר עקביות של המורים ובקשיים רגשיים של התלמידים. המחקר בחן גם באיזו מידה הצליחו ההתערבויות לגרום לשינוי בהתאם למטרות השונות שהוגדרו בהן, באילו תחומים חל השינוי ומה הייתה עוצמתו. כמו כן, נבדק עד כמה השלכותיה של התוכנית השיקו לתחומים רחבים של חיי התלמיד, וכך האם הוא יישם את הכלים בהקשרים אחרים ולאורך זמן.

נמצאו מספר גורמים שתורמו להצלחת ההתערבויות או לעיכובן: רמת השיתוף של התלמיד; היקף הפעולה המערכתית; משכם, תדירותם ועקביותם של המפגשים; גמישותו של מעביר התוכנית ומאפייני התלמיד.

המחקר ממחיש את ההשלכות הרב-ממדיות של תוכנית לקידום הוויסות העצמי והמוטיבציה. ניכר הערך של המעבר ההדרגתי מתיווך לעצמאות, ברוח התפיסה הוויגוצקיאנית, של התהליך השיתופי שנעשה עם התלמיד וההאזנה לקולו הייחודי. הממצאים ממחישים את הקשר ההדוק בין תהליכי ויסות עצמי למוטיבציה, ואת הדינמיקה שלהם עם המאפיינים האישיים של התלמיד והסביבה שבה הוא פועל. מחקרי המשך כדאי שיבחנו סוגים נוספים של התערבויות לקידום הוויסות העצמי ואת השלכותיהן על אוכלוסיות מגוונות של תלמידים.

מילות מפתח: ויסות עצמי, מוטיבציה, תלמידים לקויי למידה, תכנית התערבות, מחקר הערכה

מהדרה להכלה: חקר מקרה בוגרי מסלולי אוכלוסיות ייחודיות בצה"ל**בהשתלבותם בחיים האזרחיים****From exclusion to inclusion: A case study regarding IDF special populations alumni and their integration in civilian life**

השירות הצבאי הוא מרכיב חשוב בהתבגרות של בני נוער ישראלים ובהוויה הישראלית בכלל, והוא נתפס אצל מרבית בני הנוער כחובה, שבצדה מימוש זכות לתרום את חלקם למדינה ולחברה. עבור קבוצות אוכלוסייה מסוימות, כמו בני נוער שנשרו ממערכת החינוך, בעלי רישום פלילי, כאלה שהוצאו מהמסגרת הביתית ובני נוער ממשפחות במצב סוציו-אקונומי נמוך ועוד, השירות בצה"ל היה ועדיין משמש הזדמנות להשתלב במסגרת חברתית נורמטיבית. השירות בצה"ל עשוי לאפשר להם להשתלב בהמשך חייהם במערכת הלימודים ובשוק העבודה.

מטרת המחקר היא לבחון באילו ממדים תרמה התוכנית לאלו שהצליחו לסיים אותה (ונתנו הסכמתם לקיום ריאיון). נראה כי מסלולי מקא"ם וחג"ם מספקים מעין חוויית "תיקון" לחלק גדול מהמשתתפים בהם, בעיקר בשל העובדה שהשירות הצבאי נתן להם, לראשונה, חוויה של שייכות למסגרת נורמטיבית, גם אם היא בעלת אפיונים מעט שונים.

כיום פועלים בצה"ל שני מסלולים עיקריים, באחריות חיל החינוך והנוער, לגיוס מתבגרים עם נתונים אישיים נמוכים ובני נוער מאוכלוסיות ייחודיות: (1) מקא"ם – מרכז קידום אוכלוסיות מיוחדות (גברים); ו- (2) חג"ם – חיילות גיוס מיוחד (נשים), שהחל בשנת 1993. כיום מכונים חיילים אלו חיילי איתן.

המחקר הנוכחי בחן, באמצעות שאלוני סקר (99) וראיונות עומק חצי-מובנים (18) את מידת השתלבותם של בוגרי מקא"ם ובוגרות חג"ם בחיים האזרחיים בהיבטים כמו תעסוקה, לימודים ומשפחה.

תרומתם של שני המסלולים לבוגריהם, אשר בעבר חיו בתחושה של שוליות חברתית, היא בהקניה של תחושת שייכות לחברה. ההשתתפות במסלולים מסייעת לצעירים לתפקד בחיים האזרחיים באופן נורמטיבי למדי. יכולת ההתמדה בעבודה, מעידה ככל הנראה על כך שהחוויה הצבאית ברובה אינה רק אירוע אפיזודי השייך לעבר, אלא תהליך תיקון אמתי. הנחקרים הצליחו לגייס כוחות ולסיים את השירות הצבאי, לעתים בניגוד לציפיותיהם.

יחד עם זאת, נמצאו שני היבטים שיש לתת עליהם את הדעת בעתיד. האחד קשור להבדלים המהותיים בין חוויית הגברים לחוויית הנשים. נראה כי מסגרת המקא"ם נבנתה במקור כמסגרת גברית, היא מותאמת למאפיינים גבריים ומותאמת לצרכים הצבאיים של תעסוקת גברים. היבט נוסף קשור להשכלה. במסגרת השירות נערכים קורסים שונים להשלמת השכלה. יחד עם זאת, לא נראה כי חל שינוי משמעותי בשיעורי רכישת ההשכלה ובגישה לתחום ההשכלה בקרב בוגרי המסלולים הייחודיים.

מילות מפתח: הדרה, הכלה, אוכלוסיות ייחודיות בצה"ל, שילוב אזרחי, מסלול מקא"ם